

¹⁹ Довженко В. Й. Щучинське городище // Археологія Української РСР.— Т. 3.— С. 282.— Рис. 73.

²⁰ Древнерусские поселения Среднего Поднепровья.— К., 1984.— С. 70.— Рис. 11.

²¹ Тимченко Н. Г. К истории охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье).— К., 1972.— С. 148, 149.

²² Моця А. П. Население Среднего Поднепровья IX—XIII вв.— К., 1987.— С. 136.

²³ Кучера М. П., Иванченко Л. І. Вказ. праця.— С. 76.— Рис. 4.

²⁴ Моця О. П. Населення Південно-руських земель IX—XIII ст.— К., 1993.— С. 129.

М. П. Кучера, Л. І. Иванченко

ОСОБЕННОСТИ ГОРОДИЩ ЧЕРНЫХ КЛОБУКОВ ПОРОСЬЯ

Часть городищ Поросья XI—XIII вв. выделяется рядом особенностей: небольшими размерами, наличием двух укрепленных площадок, многорядностью оборонительных линий, многоярусным эскарпированием склонов, отсутствием срубных конструкций в валах, незначительным культурным слоем. Указанные особенности авторы считают характерными для укреплений Черных Клобуков, охранявших южные рубежи Киевщины.

М. П. Kuchera, L. I. Ivanchenko

PECULIARITIES OF CHERNYE KLOBUKI SITES OF ROS REGION

Some sites of the Ros river banks are distinguished for their peculiarities: small size, two fortified areas, many rows of defensive lines, multistage escarpment of slopes, absence of framework structures in ramparts, insignificant cultural layer. All peculiarities mentioned are treated by the authors as typical ones of Chernye Klobuki fortifications which were on the guard of the southern borders of Kyivshchyna (the Kyiv Region).

РЕМІСНИЧЕ ВИРОБНИЦТВО ДАВНЬОРУСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ АВТУНИЧІ

А. В. Петраускас

У роботі запропоновано спробу охарактеризувати і виділити особливості різних видів сільських ремесел за матеріалами пам'ятки, дослідженої поблизу с. Автуничі Чернігівської обл.

Ремесло — одна з найважливіших галузей феодальної економіки. Воно забезпечувало стародавнє населення всіма необхідними засобами та знаряддями виробництва, побутовими предметами, прикрасами, одягом тощо. З досягненнями у виготовленні та вдосконаленні знарядь праці традиційно пов'язують прогресивний процес розвитку суспільства взагалі. Саме розвиток останніх, на думку багатьох вчених, створював передумови для переходу до класових відносин у суспільстві та утворення держави.

© А. В. ПЕТРАУСКАС, 1998

Вивченню давньоруського ремісничого виробництва присвячено численну наукову літературу. Початок систематичних досліджень цього питання на базі масового археологічного матеріалу пов'язаний з працею Б. О. Рибакова «Ремесло Древней Руси»¹. У ній детально проаналізовано кожен галузь ремесла, запропоновано нові методи дослідження, особливу увагу автор приділив техніко-технологічним аспектам виробництва. Б. О. Рибаків уперше поставив питання про вивчення ремісничого виробництва сільських поселень як окремого соціально-економічного явища.

Важливою подією стало запровадження в 50-ті рр. нових металографічних методів дослідження залізних предметів, що значно розширило можливості щодо їх вивчення та дозволило встановити володіння давньоруськими ковалями найбільш прогресивними для свого часу технологіями². Отримані в процесі розкопок давнього Новгороду великі серії предметів, виготовлених з матеріалів органічного походження (дерево, тканина, шкіра) дали поштовх вивченню цілого ряду давньоруських ремесел³. Нові різноманітні дані до вивчення ремісничого виробництва було отримано під час масштабних досліджень давнього Києва, особливо його торгово-ремісничої частини в 70-ті рр.⁴.

Проте слід зауважити, що склалася певна нерівномірність у дослідженні давньоруського ремесла. Значну більшість праць присвячено вивченню ремісничого виробництва міст та городищ. У той час як сільському ремісництву приділяється значно менше уваги. Це певною мірою пояснюється тим, що до недавнього часу розкопками досліджувались у переважній більшості саме міста та городища. Лише за останнє десятиліття було розпочато масове дослідження сільських поселень великими площами. Сьогодні вже відомо понад 10 поселень, досліджена яких площа перевищує 1000 м². Більшість з них розташовано на території Дніпровського Лівобережжя: Ліскове, Криниця, Деснянка, Овраменків Круг, Шумлай, Рів-2, Клонів та ін.⁵.

Цікавий та різноманітний матеріал до вивчення даного питання отримано на одній з найбільш повно досліджених пам'яток давньоруського часу, розташованій поблизу с. Автуничі. За 8 польових сезонів досліджено близько 2,5 га площі, відкрито багато споруд виробничого призначення та отримано велику кількість речового матеріалу, які разом репрезентують майже всі основні види давньоруських ремесел.

У даній роботі запропоновано спробу охарактеризувати різні види сільських ремесел за матеріалами вказаної пам'ятки, виділити їх особливості. Повне висвітлення проблеми розвитку сільського ремесла в даному регіоні з залученням усіх наявних матеріалів повинно стати завданням для окремого ґрунтовного дослідження.

Ковальську справу на поселенні Автуничі представлено залишками «майстерні», знахідками інструментів та численних готових виробів. «Майстерня» (б. №377, споруда наземного типу) розташована ближче до заплави на краю поселення. Навколо неї відзначено велику концентрацію готових залізних виробів та предметів невідомого призначення, часто, невеликого розміру та без певної форми (ймовірно, залишки заготовок чи матеріалу для перековки). Слідів від ковальського горну не зафіксовано, але, можливо, що саме з ним пов'язані знахідки виявлених поруч уламків керамічних сопел. Інструментів всього два: залізне зубило та напилек (за попереднім визначенням Г. А. Мудрицького). Вони представляють лише незначну частину необхідних виробничих знарядь коваля: відсутні ковадло, молоток, обценьки тощо, які напевно використовувалися для виготовлення залізних предметів місцевими майстрами.

Об'єкти, пов'язані з ковальською справою, відомі також на інших сільських поселеннях Дніпровського Лівобережжя. Так на поселенні Клонів досліджено залишки будівлі, що могла використовуватися як кузня. У її заповненні «знайдено уламки від керамічного сопла, біля протилежних стін — великі камені (до 16 кг), повернуті пласкою поверхнею догори, які могли використовуватися як наковадло»⁶. На поселенні Деснянка зафіксовано комплекс із двох споруд по видобутку заліза і кузні, де знайдено ковальські шлаки, виплески кольорового металу, зубила, пробійник та точильні бруски⁷. У літературі також згадується кузня на поселенні Рів-2⁸. Комплекс, пов'язаний з ковальською справою, виявлено на поселенні Козарки поблизу с. Петруші. У заповненні будівлі на не-

ликій площі (20×25 см) знайдено скупчення металевих предметів. Після розбирання було встановлено, що там знаходились перехрестя шаблі, залишки чотирьох замків, фрагмент ножа, чотири вушка від відер, дві скоби, металеві кільця та пряжки, ручки від скриньки, а також значна кількість металевих речей та їх уламків поганої збереженості. Під скупченням виявлено залишки зтілого дерева. За визначенням О. М. Веремійчик, знахідка представляє залишки дерев'яної скриньки, де зберігалися металеві предмети. Можливо, що власник скриньки збирав зламані залізні предмети, які потім використовував як металеву сировину⁹.

Серед залізних виробів з поселення можна виділити знахідки знярядь сільського господарства та промислів (серпи, коси, наральники, чересло, гарпун, пружинні ножиці, рибальський гачок, ножі, сокири — 9 найменувань), ремісничих інструментів (зубило, напилек(?), долота, струги, різець, ложкоріз, свердло по кістці, шило — 8), зброї (наконечники стріл, кольчужні кільця, залізний наконечник піхов, мініатюрна сокирка — 4), кінської зброї та спорядження вершника (вудило, стремено, шпора, псалій — 4), домашнього збіжжя (кресала, голки, цвяхи, костилі, скоби, ручки та вушка від відер, гаки, кільця, залізні оковки, навісні замки, клямка, пружина від внутрішнього замка(?), ключі до циліндричних замків, ключі до дерев'яних засувів — 15), приналежності костюму та прикраси (залізна пряжка — 1) (групи та відношення до них тих чи інших найменувань наведено за Б. А. Колчиним¹⁰), всього 41 найменування. Слід також назвати численну групу предметів невідомого призначення, частина з яких має чітку форму або навіть сліди спрацьованості. Для порівняння, Б. А. Колчиним для давньоруського часу загалом виділено 6 груп та 150 найменувань залізних предметів¹¹; за матеріалами давньоруського Києва дослідниками відзначено приблизно таку ж кількість найменувань¹². Тобто на пам'ятці представлено всі головні групи давньоруських ковальських виробів, хоча за кількістю найменувань їх значно менше (41 проти 150). Можливо, що переважна більшість згаданих, у тому числі якісних виробів, виготовлялася на місці, за винятком хіба що циліндричних замків та деяких інших. На користь цього свідчать результати металографічних аналізів, які показують, що вироби з цього та інших сільських поселень відрізняються високою якістю виконання з використанням складних технологічних операцій. У них домінують більш трудомісткі технології, але вони дають вищу якість продукції¹³.

З давньоруських сільських поселень походять також численні знахідки готових виробів, виявлені в результаті розкопок та археологічних розвідок. На цих копаних пам'ятках зафіксовано всі шість виділених Б. А. Колчиним груп та до 30 найменувань залізних предметів¹⁴.

Відзначимо, що сільські ковалі виготовляли досить широкий асортимент залізних виробів, задовольняючи потреби місцевого населення майже в усіх видах сільськогосподарських знярядь праці, ремісничих інструментах, побутових предметах та ін., який значно поступався за кількістю та різноманітністю виробам міських ковалів; були знайомі з технікою обробки сталі та виготовленням якісних предметів, які не поступалися чи навіть переважали їх за якістю; у деяких випадках поєднували ковальське ремесло з виготовленням заліза та ювелірною справою.

З ювелірною справою на поселенні Автуничі пов'язані знахідки фрагментів тигля, лячок та шматочків кольорових металів. Визначити види предметів, які могли виготовлятися на місці досить важко. Ймовірно, що це були, виявлені на пам'ятці, нескладні за технікою виконання бронзові браслети з напівкруглого дроту, дротяне скроневе кільце, ін. За сировину для них, вірогідно, використовували довізні речі, які зіпсувалися. Інші мають виразний характер міських чи навіть імпортих виробів: стулка хреста-енколпіона, перламутровий хрестик з морської мушлі, бронзові бубонці та ін. Відзначено концентрацію залишків обробки кольорових металів на площі садиби, де, ймовірно, мешкав «представник місцевого самоврядування». Тут знайдено «... свинцеву пластину зі слідами кування, яка могла використовуватися як подушка для чеканки, металообробки. Про це ж свідчить і бронзовий злиток, що слугував сировиною для ювеліра»¹⁵.

Залишки ювелірної, точніше, ливарної справи у вигляді поодиноких знахідок лячок, тиглів чи шматочків кольорових металів досить часто трапля-

ються на сільських поселеннях (наприклад, уламок тигля на поселенні Комарівка)¹⁶. На поселенні Деснянка зафіксовано залишки ливарної справи у комплексі споруд разом з залишками залізоробного та ковальського ремесел¹⁷. О. М. Веремійчик згадує ювелірну майстерню на поселенні Ліскове 1 та поодинокі знахідки сировини та знарядь праці з Ліскового, Очеретяної Гори і Шумлаю¹⁸.

Порівняно з міським виробництвом, ювелірна справа на сільських поселеннях значно поступається йому за обсягом, різноманітністю та якістю готових виробів. За наявними матеріалами важко навіть визначити ознаки виділення його у самостійну галузь ремесла. У деяких випадках, воно тяжіє до заможних верств сільського населення, чи пов'язане з ковальською справою.

Гончарне виробництво представлено на поселенні Автуничі найбільш повно порівняно з іншими видами ремесел. Отримані під час досліджень матеріали репрезентують майже всі етапи виробничого процесу — від видобутку сировини і до заключних етапів обробки готових виробів. На площі пам'ятки досліджено кар'єри-глинища для видобутку глини. Для них характерні несталість форми, великі розміри в плані та значна глибина. Відзначено концентрацію глинищ на певній території поселення¹⁹. У трьох з них знайдено знаряддя землекопів: залишки трьох дерев'яних лопат без залізних оковок та кошика з лубу для витягування ґрунту на поверхню. Робоча частина однієї з лопат, виготовленої з дуба, має асиметричну форму — плічко для натискання ногою виділено лише на одному боці. Схожі за формою лопати знайдено під час досліджень на території давнього Новгород²⁰. Можливо, на перший погляд, недоречна асиметричність пояснюється неможливістю створення плічок потрібної ширини з обох боків (з огляду на незначну ширину робочих частин лопат, які були необхідні під час роботи з важкими ґрунтами). Вилучена на поверхню глина зберігалася та проходила попередню підготовку в спеціальних ямах-глинниках, досліджених на пам'ятці. Зафіксовано розташування одного з них поряд з криницею²¹. Знахідок, які точно засвідчують розташування робочого місця гончара не виявлено. Ймовірніше, воно знаходилося безпосередньо у згаданих «житлах-майстернях», бо, як правило, розташовувалося поруч із запасами готової глини. Випал виготовлених за допомогою гончарського круга посудин відбувався в горнах. Всього виявлено 9 горнів, які за часом існування приблизно однаково розподіляються між XI та XII ст.²³. Це найбільша кількість подібних споруд для давньоруських сільських поселень, що дало підставу для визначення даної пам'ятки як досить значного гончарського центру, можливо, навіть створеного цілеспрямовано княжою владою²⁴. Однак абсолютні обсяги виробництва були, ймовірно, не настільки масштабні. При цьому слід звернути увагу на досить тривалий час існування поселення — понад два століття (кінець X — початок XIII ст.) та відносно недовговічність гончарських горнів (приблизно на кожні 20 років існування пам'ятки припадає функціонування лише одного горну, який навіть з періодичними ремонтами може проіснувати в декілька разів менше цього часу). Остаточне визначення масштабів виробництва на даному поселенні вимагає спеціального дослідження цілої низки питань (кількість виробленого посуду та його співвідношення з тим обсягом, який споживався місцевим населенням; уточнення довговічності горнів; синхронність чи асинхронність їх функціонування; порівняння з матеріалами інших сільських пам'яток і, головне, міст, де зафіксовано гончарні комплекси, що мають виразні риси виробництва, орієнтованого на широкий ринок тощо).

Найчисленнішою групою знахідок є залишки готових виробів у вигляді цілих форм посудин та їх фрагментів. Серед керамічного комплексу виділено 15 типів посудин: горщики, глеки, амфорки, миски, солонки та ін., які за різноманітністю та якістю виконання не поступаються міським виробам²⁵. Для їх виготовлення використовували добре відмулену глину без грубих домішок. Поверхня оздоблювалася прокресленим, штампованим орнаментом, у деяких випадках за допомогою фарби, іноді використовувався спеціальний спосіб хіміко-термічної обробки для отримання так званої обварної кераміки²⁶.

На інших сільських пам'ятках залишки гончарного виробництва трапляються у вигляді готових виробів, виявлених на всіх без винятку пам'ятках, браку, гончарських горнів тощо. На поселенні Комарівка згадуються залишки гончар-

ського горну, який знаходився у житловому приміщенні²⁷. За наведеними даними, сільське гончарство має досить розвинену форму: наявність спеціальних споруд, засобів та знарядь виробництва, досить різноманітний асортимент виробів та велика кількість готової продукції. За обсягом готових виробів гончарство займає перше місце серед інших видів ремесел. Його продукція поширюється у побутовій сфері, майже повністю витіснивши виготовлення кераміки в межах домашнього виробництва.

На поселенні виявлено також залишки деревообробної справи. Окрім ремісничих інструментів (долота, сокира, струги, ложкоріз, різець, ножі), знайдено також багато цілих дерев'яних предметів та їх залишків, які добре збереглися у вологому глинистому ґрунті нижніх шарів заповнення відкритих на пам'ятці криниці та кар'єрів-глиниці (дерев'яні лопати, «прач», голка великих розмірів, відерні клепки, коромисло та деякі інші). Вони репрезентують різні напрямки деревообробної справи. Сокира, долото та струги використовувалися для рубання лісу, розколювання, виготовлення масивних дерев'яних предметів, вибірки пазів та великих отворів, обробки значної площі поверхні. Нагадаємо, що сокира — універсальне знаряддя, за допомогою якого могла виготовлятися безліч речей — від дерев'яного зрубу житла до елементів дерев'яного різьблення, що прикрашало споруду. Серед виявлених знахідок за допомогою згаданих інструментів могли виготовлятися деталі зрубу колодязя: колоди, напівколоди, дошки та ін., пази та отвори в них; знаряддя праці — «прач», коромисло, лопати тощо. На одній з лопат, виготовленій з дуба, на широкій поверхні робочої частини добре збереглися напівкруглі сліди від обробки її сокирою чи стругом. На плічку добре помітні сліди від праці пилкою. Ложкоріз використовували для виготовлення ложок та вибірки внутрішніх частин інших предметів. Цікавою є знахідка різця від токарного верстата для обточування зовнішніх частин виробів. Численні металеві ручки та оковки від скриньок, знайдені на поселенні, вказують на їх значне поширення. Швидше за все, скриньки також виготовлялися на місці. Складніше визначити місцевий характер виготовлення бондарних виробів, тому що не виявлено спеціалізованих інструментів, пов'язаних з їх виробництвом (проте вони досить рідко трапляються і на інших пам'ятках). За сировину правили різні породи дерев, що росли на той час навколо поселення. Більшість предметів виготовлено з дуба та сосни.

Знахідки сокир, долот, та стругів досить часто трапляються на давньоруських поселеннях. Значно менше знахідок ложкорізів, токарних різців та інших спеціалізованих інструментів²⁸.

Обробку кістки на пам'ятці представлено готовими виробами та інструментом — залізним свердлом для виготовлення невеликих отворів. Ймовірно, що для обробки кістки застосовували також залізні ножі. Перелік готових виробів нараховує лише чотири одиниці (проколка, гудзик, предмети невідомого призначення), що, можливо, пояснюється поганими умовами зберігання кістки в культурному шарі поселення та заповненні об'єктів.

На давньоруських поселеннях відомі також знахідки гребінців з кістки, лошил з ребер тварин, «коньків»-лошил та ін. На поселенні Комарівка досліджено об'єкт з великою кількістю кістяних виробів, заготовок та відходів виробництва. Автори досліджень вважають, що це залишки кісткорізної майстерні. Виробничі матеріали були сконцентровані у частині споруди, відокремленій від житлової²⁸. За наведеними матеріалами важко виділити певні напрямки кісткорізного виробництва. Зауважимо лише, що на сільських пам'ятках вироблялися знаряддя праці з кістки (проколки, коньки, лошила), елементи костюму (гудзика) та ін. Деякі кістяні речі, такі як гребінці, ймовірно потрапляли в результаті обміну з міста, де зафіксовано залишки спеціалізованих майстерень.

Знахідки залізних шил та кістяних проколок побічно вказують на виготовлення на поселенні виробів зі шкіри. На жаль, інших інструментів та об'єктів, пов'язаних з її обробкою, а також готових виробів не виявлено. На інших поселеннях відомі знахідки кістяних лошил з ребер тварин (могли використовуватися для збивання вовни зі шкури), «коньків» для лискування шкіри³⁰.

Прядіння та ткацтво репрезентоване знахідками глиняних, шиферних та кам'яних пряслиць. За сировину правила вовна, про що свідчать зафіксовані остеологічні залишки вівці та пружинні ножиці для стрижки вовни, конопля та

льон, насіння яких зафіксовано під час проведення палеоботанічних аналізів.

Загалом можна констатувати досить широкий спектр ремесел на даному поселенні. Деякі з них мають чіткі ознаки виділення в самостійні галузі: ковальська справа та гончарство. Для обробки дерева характерна наявність різних напрямків розвитку: разом з універсальними знаряддями праці представлені також і вузькоспеціалізовані. Обробка шкіри, прядіння та ткацтво зберігають ознаки хатнього виробництва.

Примітки

¹ Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси.— М., 1948.

² Колчин Б. А. Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период) // МИА.— 1953.— №32; Колчин Б. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого // МИА.— 1959.— №65.

³ Изюмова С. А. К истории кожевенного и сапожного ремесел Новгорода Великого // МИА.— 1959.— №65.— С. 192—293; Левинсон-Нечаева М. Н. Ткачество // Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. / Под ред. Б. А. Рыбакова // Тр. ГИМ.— 1959.— Вып. 33.

⁴ Новое в археологии Киева.— К., 1981.

⁵ Шекун О. В. Сільська округа літописного Любеча // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.— Чернігів, 1992.— С. 52—55; Шекун О. В., Сита Л. Ф. Пам'ятки IX—XIII ст. в околицях с. Старий Білоус поблизу Чернігова // Старожитності Південної Русі. Мат. іст.-археол. семінару «Чернігів і його округа в IX—XIII ст.».— Чернігів, 1993.— С. 40—49; Шекун О. В. Матеріальна культура сільської округи Чернігова IX—XIII ст. // Слов'яно-руські старожитності Північного Лівобережжя. Мат. іст.-археол. семінару, присвяченого 60-річчю від дня народження О. В. Шекуну (19—20 січня 1995 р., м. Чернігів).— Чернігів, 1995.— С. 9—13; Веремійчик О. М. Сільські поселення IX — першої половини XIII ст. в межиріччі нижньої течії Десни та Дніпра.— Авт. дис. ... канд. іст. наук.— К., 1994.

⁶ Шекун О. В. Сільська округа...— С. 54.

⁷ Шекун О. В. Матеріальна культура...— С. 9—13.

⁸ Веремійчик О. М. Вказ. праця.— С. 13.

⁹ Веремейчик Е. М. Охранные исследования поселения X—XIII вв. у с. Петруши // Проблемы археологии Южной Руси. Мат. ист.-археол. семинара «Чернигов и его округа в IX—XIII вв.»— Чернигов, 26—28 сентября 1988.— К., 1990.— С. 79.

¹⁰ Колчин Б. А. Черная металлургия...— С. 18, 19.

¹¹ Там же.

¹² Новое в археологии Киева...— С. 270, 271.

¹³ Веремейчик Е. М. Охранные исследования...— С. 79; Беляева С. О., Кубишев А. І. Поселення Дніпровського Лівобережжя X—XV ст. (за матеріалами поселень Комарівка та Озаричі).— К., 1995.— С. 27—29.

¹⁴ Мудрицкий Г. А. К вопросу о кузнечном производстве на древнерусских сельских поселениях // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.— Чернігів, 1992.— С. 59—62; Вознесенская Г. А. Технология кузнечного производства на древнерусских поселениях Черниговщины // Тез. ист.-археол. семинара «Чернигов и его округа в IX—XIII вв.»— Чернигов, 1990.— С. 93—95.

¹⁵ Готун І. А., Моця О. П. Соціальний аспект в забудові та хронологічні етапи функціонування давньоруського поселення Автуничі // Слов'яни та Русь в науковій спадщині Д. Я. Самоквасова.— Мат. іст.-археол. семінару, присвяченого 150-річчю від дня народження Д. Я. Самоквасова (14—16 вересня 1993 р., м. Новгород-Сіверський).— Чернігів, 1993.— С. 68—72.

¹⁶ Беляева С. О., Кубишев А. І. Вказ. праця.— С. 25—27.

¹⁷ Шекун О. В. Матеріальна культура...— С. 9—13.

¹⁸ *Веремійчик О. М.* Сільські поселення...— С. 10.

¹⁹ *Шевцова Л. В., Готун І. А.* Поселення майстрів біля с. Автуничі: деякі аспекти масової забудови та гончарного виробництва (за матеріалами 1990—91 рр.) // Слов'яно-руські старожитності північного Лівобережжя. Мат. іст.-археол. семінару, присвяченого 60-річчю від дня народження О. В. Шекуна (19—20 січня 1995 р., м. Чернігів).— Чернігів, 1995.— С. 96.

²⁰ *Древняя Русь: Город, замок, село / Под редакцией Б. А. Рыбакова.*— М., 1985.— С. 237.

²¹ *Готун І. А., Петраускас А. В.* Соціально-економічний феномен давньоруського села (до підоснов формування життєвого укладу українського народу) // Ноосфера.— 1995.— №1.— С. 24—27.

²² *Коваленко В. П., Моця О. П.* Давньоруське поселення біля с. Автуничі на Чернігівщині // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.— Чернігів, 1992.— С. 9; *Готун І. А.* Деякі підсумки вивчення споруд поселення Автуничі // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.— Чернігів, 1992.— С. 10—15.

²³ *Коваленко В. П., Моця О. П.* Вказ. праця.— С. 7, 8; *Готун І. А., Моця О. П.* Вказ. праця.— С. 68—72.

²⁴ *Орлов Р. С.* Возможности древнерусского гончарного производства на Полесье // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.— Чернігів, 1992.— С. 27—30; *Орлов Р. С.* Правда руська та керамічне виробництво XI—XIII ст. // Старожитності Русі-України.— К., 1994.— С. 165—173.

²⁵ *Шевцова Л. В.* Керамічний комплекс Автуницького поселення // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.— Чернігів, 1992.— С. 15—18.

²⁶ Там же.

²⁷ *Беляєва С. О., Кубишев А. І.* Вказ. праця.— С. 22, 24.

²⁸ *Веремійчик О. М.* Сільські поселення...— С. 10.

²⁹ *Беляєва С. О., Кубишев А. І.* Вказ. праця.— С. 13.

³⁰ Там же.— С. 22.

А. В. Петраускас

РЕМЕСЛЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО ДРЕВНЕРУССКОГО ПОСЕЛЕНИЯ АВТУНИЧИ

Ремесло — одна из важнейших отраслей феодальной экономики. Оно обеспечивало население необходимыми средствами производства и орудиями труда, бытовыми предметами, украшениями, одеждой и т. д.

В работе рассматриваются остатки ремесленного производства, обнаруженные в ходе исследований поселений конца X — рубежа XII—XIII вв. возле с. Автуничи Черниговской обл. Отмечены особенности уровня развития различных видов ремесел, отличия от городского производства.

A. V. Petrauskas

HANDICRAFT PRODUCTION OF OLD-RUSSIAN SETTLEMENT AVTUNICHI

Handicraft is one of the most important branches of feudal economic structure. It provided population with necessary means of production and implements of labour, house utensils, adornments, clothes and so on.

Remnants of goods of handicraft work which were found in the course of examination of the settlement dated the late 10th and 12th-13th centuries near village Avtunichi, the Chernyiv region are described in the paper. Certain peculiarities in the level of development of different kinds of handicrafts and the features distinguishing them from urban handicraft production are presented.